

POLSKIE STOWARZYSZENIE CARLA V. CLAUSEWITZA

TEZY STRATEGICZNE
C. V. CLAUSEWITZ „O WOJNIE”
WPROWADZENIE

Wyboru dokonał:
Prof. AON dr hab. Józef Marczak

WARSZAWA 2011

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie, uczynienie dostępnymi, najważniejszych tez strategicznych C. v. Clausewitza z ponad 800 stronicowego dzieła „O wojnie” (Wydawnictwo „TEST”, Lublin 1995 r.). Potrzeba dokonania takiego wyboru tez wynika nie tylko z olbrzymiej objętości tego dzieła ale także z tego, że sam C. v. Clausewitz uważała swe dzieło za „dość niekształtną jeszcze masę, która bezwzględnie musi być jeszcze raz opracowana” (s. XIX), którego nie zdążył sam, przed przedwczesną śmiercią (16.11.1831 r. Wrocław – epidemia cholery) uporządkować. Mimo wysiłku uporządkowania notatek przed oddaniem do druku, którego podjęła się żona C. v. Clausewitza – hrabina Marie von Brühl, to wielkie, ponadczasowe dzieło strategii stwarza olbrzymie trudności w „wychwyceniu” najważniejszych tez strategicznych, które stanowią wykładnię nowoczesnej strategii.

W dokonanym wyborze tez strategicznych podana jest strona (z wycenionego w wydawnictwie) co ułatwi Czytelnikowi pogłębienia wiedzy w samym dziele.

Czytelnikom chcącym wzbogacić swą wiedzę o samym C. v. Clausewitzu i o interpretację jego tez strategicznych warto polecić studiowanie następujących pozycji: Dietmar Schössler , *Karol v. Clausewitz*, Lublin 1995; Tiha von Ghyczy, Bolko von Retinger, Christopher Bassford, *Clausewitz o strategii*, PWE, Warszawa 2002; Hew Strachan, *Carl von Clausewitz, O wojnie, biografia*, MUZA SA, Warszawa 2009; Beatrice Hauser, *Czytając Clausewitza*, PISM, Warszawa 2009.

Wykaz tez

1. Polityka i wojna	3
2. Wojna.....	3
3. Bezbronność.....	3
4. Metodologia – dochodzenie do prawdy, dowodzenie prawdy.....	4
5. Strategia	4
6. Strategia a taktyka.....	5
7. Sztuka wojenna	5
8. Natarcie i obrona.....	5
9. Natarcie a obrona	5
10. Przewaga.....	6
11. Zaskoczenie.....	7
12. Teren	7
13. Umocnienia	7
14. Charakter wojny dzisiejszej	7
15. Siły wojny, kraj.....	8
16. Obrona strategiczna	8
17. Obrona krajowa (terytorialna).....	9
18 Powstanie ludowe (narodowe).....	9
19. Przypadek, matematyka, tarcie	9
20. Cnota wojskowa (morale).....	9
21. Wódz, minister.....	10
22. O Polsce, w księdze 6, rozdział 6: zakres środków obrony (państwa)	10
23. Ostatnie zdanie „O Wojnie”.....	10

1. Polityka i wojna

- Wojna jest narzędziem polityki i z konieczności musi mieć jej charakter i mierzyć jej miarą. Kierowanie wojną w jej głównych zarysach jest więc polityką która zamienia pióro na miecz, nie przestając jednak rozumować według swych własnych praw (s. 771).
- Polityka jest inteligencją wojna zaś tylko narzędziem, a nie odwrotnie (s. 766).
- Wojna jest niczym innym, jak dalszym ciągiem polityki przy użyciu innych środków (s. 763).
- W każdej wojnie ująć wpierw jej charakter i jej zarysy według prawdopodobieństwa, które wynika z politycznych wielkości i stosunków (s. 733).
- Sztuka wojenna z jej najwyższego punktu widzenia staje się polityką oczywiście polityką która zamiast pisać noty - stacza bitwy (s. 767).

2. Wojna

- Wojna jest tedy aktem przemocy, mającym na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia naszej woli (s. 3).
- ...przemoc, i to przemoc fizyczna (moralna bowiem nie istnieje poza pojęciem państwa i prawa) jest tedy środkiem, gdy celem jest naruszenie swej woli wrogowi. Aby cel ten osiągnąć, musimy wroga rozbroić – i to stanowi bezpośredni cel działań wojennych (s. 4).
- Wojna nie jest niczym innym, jak rozszerzonym pojedynkiem... przemoc uzbraja się w wynalazki sztuki i nauki, aby stawić czoło przemocy (s. 3).
- Celem działania wojennego jest obezwładnienie wroga (s. 6).
- Wojna nie jest jednakże działaniem żywej siły na martwą masę... przeciwnie, jest ona zawsze zderzeniem się dwóch żywych sił... zatem jest to... wzajemne oddziaływanie (s. 7)
- Wojna nie jest tylko czynem politycznym, lecz i prawdziwym narzędziem polityki, dalszym ciągiem stosunków politycznych, przeprowadzeniem ich innymi środkami (s. 23).
- Wojna jest dziedziną niebezpieczeństw, odwaga zatem jest przede wszystkim najcenniejszą cechą wojownika (s. 45).
- Wojna jest niczym innym, jak dalszym ciągiem polityki przy użyciu innych środków (s. 763).
- Polityka jest inteligencją, wojna zaś tylko narzędziem, a nie odwrotnie (s. 766).
- Czynności wojenne rozpadają się na dwie główne kategorie: na przygotowania do wojny i na samą wojnę (s. 89).

3. Bezbronność

- Najgorszym położeniem, w jakim prowadzący wojnę znaleźć się może, jest całkowita bezbronność...
- Rozbrojenie lub pokonanie wroga, jakkolwiek je nazwiemy, powinno być zawsze celem działania wojennego (s. 6).

- ...zmusić przeciwnika do spełnienia naszej woli, musimy go albo rzeczywiście rozbroić, albo postawić w położenie grożące mu prawdopodobnym rozbrojeniem (s. 6).

4. Metodologia – dochodzenie do prawdy, dowodzenie prawdy

- Przykłady historyczne wyjaśniają wszystko, a w naukach opierających się na doświadczeniu mają prócz tego najlepszą moc dowodzenia. W sztuce wojennej dzieje się to częściej niż gdzie indziej (s. 149).
- Gdy na wojnie jakiś środek okaże się bardzo skuteczny, to się go powtarza; później jeden naśladuje drugiego, następuje formalna metoda w ten sposób środek ten, oparty na doświadczeniu, wchodzi w użycie i zajmuje swoje miejsce w teorii, która ogranicza się do powołania się na doświadczenia, jako na źródło jego powstania, nie udowadniając jego wartości (s. 150).
- Nieskończenie większą zasługą byłoby uczyć wojny przy pomocy samych tylko przykładów historycznych (s. 156).
- Historia wojen ze wszystkimi swymi zjawiskami stanowi dla krytyki – zbadanie, jaki skutek wyniknął z danej przyczyny i czy zastosowany środek odpowiadał celowi (s. 128).
- Krytyczny opis wydarzenia historycznego odróżniamy od zwykłego opowiadania, które zestawia tylko wypadki obok siebie i dotyka co najwyżej ich najbliższych związków przyczynowych (s. 125).
- Celem nauki jest wyłącznie wiedza, celem sztuki – umiejętność (s. 113).
- Teoria powinna tedy rozważać istotę środków i celów (s. 104).
- To, co teoria wypowiada w każdym wypadku o danej rzeczy, musi albo wyprowadzać z historii wojen, albo przynajmniej z nią porównać (s. 107).
- Historia nie podaje tu żadnych formuł, to jednak tu – jak i wszędzie – popiera sąd doświadczeniem (s. 678).

5. Strategia

- Strategia jest wykorzystaniem bitwy (współcześnie – walki zbrojnej) do celów wojny.
- Najlepsza strategia polega na tym, aby zawsze być dość silnym, przede wszystkim w ogóle, a następnie w punkcie decydującym (s. 203).
- Strategia określa miejsce, czas i siły, to znaczy gdzie, kiedy i czym walczyć (s. 188).
- Strategia poznaje te środki i ale tylko z doświadczenia (s. 106).
- Środki i formy, którymi posługuje się strategia, są w istocie tak dalece proste, tak znane dzięki ich stałemu powtarzaniu (s. 160).
- W strategii jest zatem wszystko proste, co nie znaczy, że jest przez to samo łatwe. Jeśli warunki danego państwa określają, co wojna z działań powinna, a czego dokonać może, to drogę do tego zrobić łatwo (s. 161).
- Elementy strategii. Przyczyny warunkujące w strategii użycie bitwy można podzielić na... czynniki: moralne, fizyczne, matematyczne, geograficzne i statystyczne (s. 169).

6. Strategia a taktyka

- Strategia... ogarnia dziedzinę wielkich mas, przestrzeni i czasu, taktyka zaś leży w przeciwległym krańcu (s. 437).
- Taktyka jest nauką o użyciu sił zbrojnych w bitwie, a strategia – nauką o użyciu bitew do celów wojny (s. 83).
- Taktyka i strategia – to dwie czynności zasadniczo różne, chociaż przenikają się wzajemnie w czasie i przestrzeni (s. 89).

7. Sztuka wojenna

- Sztuką wojenną we właściwym znaczeniu będzie tedy sztuka postępowania się w walce danymi środkami i nie możemy jej dać określenia lepszego, niż prowadzenie wojny (s. 82). Natomiast w sensie ogólniejszych do sztuki wojennej będą należały również wszelkie czynności wykonywane dla wojny, a zatem całe zorganizowanie sił zbrojnych, to znaczy pobór uzbrojenie, wyekwipowanie i wyćwiczenie (s. 82).
- Prowadzenie wojny obejmuje tedy zarządzanie i prowadzenie walki... odrębna czynność, polegająca na zarządzaniu i prowadzeniu poszczególnych bitew i na łączeniu ich pomiędzy sobą dla osiągnięcia celów wojny. Pierwsze nazywam taktyką, drugie – strategią (s. 82).
- Mianem teorii sztuki albo po prostu sztukę nazywać wiadomości niezbędne do uprawiania danej sztuki (s. 119).
- Sztuka wojenna w ścisłym znaczeniu rozpada się znowu na taktykę i strategię. Pierwsza zajmuje się formami bitwy, druga zaś jej wykorzystaniem (s. 89).

8. Natarcie i obrona

- Jak jest pojęcie obrony? Odparcie ciosu (jako sposobu walki – przyp.) (s. 422).
- Jaki jest cel obrony? Przetrwanie (jako sposobu walki...) (s. 422).
- W praktyce tedy każda bitwa, duża czy mała jest obronna, jeśli pozostawimy nieprzyjacielowi inicjatywę i wyczekujemy jego pojawienia się przed naszym frontem (s. 422).
- Cel natarcia – zdobycie... zwycięstwo (s. 703).
- obrońca podczas obrony może się postępować bitwą taktycznie całkowicie zaczepną... może także wyczekiwać... może przeciwdziałać mu zarówno przez obronę na miejscu jak i przez napad częścią swoich sił (s. 471).
- Armia obronna nie mająca twierdzy ma setki miejsc czułych, jest ciałem bez pancerza (s. 480).

9. Natarcie a obrona

- Działalność wojenna rozpada się na dwie formy: natarcie i obronę, które... różnią się bardzo i posiadają nierówne siły (s. 17).
- Przewaga obrony (dobrze pojętej) jest bardzo duża – o wiele większa, niż się to na pierwszy rzut oka wydaje (s. 18).

- Obrona jest tylko silniejszą formą prowadzenia wojny dla tym pewniejszego pokonania przeciwnika (s. 454).
- Pojęcie obrony tkwi w odparciu napaści (s. 459).
- Obrona na wojnie w ogóle, a więc i strategiczna, nie jest jedynie wyczekiwaniem i oporem... nie jest biernością... obejmuje większą lub mniejszą ilość celów ofensywnych (s. 686)... obrony nie można wyobrazić sobie bez przeciwuderzenia (s. 687).
- Również i natarcie nie jest samo w sobie jednolitą całością, lecz nieustannie przeplata się z obroną.
- Istoty natarcia na wojnie, zwłaszcza w strategii jest więc stałe przechodzenie z natarcia do obrony i łączenie tych form walki (s. 687).
- Słabnąca siła natarcia (s. 693).
- Większość bitew to prawdziwe boje spotkaniowe, w których co prawda jedna strona stoi na miejscu, ale na nieprzygotowanej pozycji (s. 700).

10. Przewaga

- Zarówno w taktyce, jak i w strategii jest ona (przewaga) najpowszechniejszą zasadą zwycięstwa (s. 188).
- Przewaga liczebna w bitwie jest tylko jednym z czynników tworzących zwycięstwo (s. 189).
- Osiągnięcie przewagi względnej to znaczy zręczne doprowadzenie przeważających sił do punktu decydującego (s. 193).
- W Europie dzisiejszej najbardziej uzdolniony wódz z trudnością wydrze zwycięstwo nieprzyjacielskim, dwukrotnie liczniejszym siłom (s. 190).
- Przewaga obrony (dobrze pojętej) jest bardzo duża – o wiele większa, niż się to na pierwszy rzut oka wydaje (s. 18).
- Wojnę przeto nie zawsze trzeba prowadzić aż do pokonania jednej ze stron. Można przypuścić... aby skłonić do ustępstw stronę (s. 30).
- obrońca natomiast ma ze swej strony nawet pewną małą przewagę w tym, że w terenie tworzącym jego pozycję orientuje się lepiej niż nacierający (s. 305).
- ...naturalną przewagę ma obrona... korzyści terenowe, zaskoczenie, napad z kilku stron, współdziałanie teatru wojennego, współdziałanie ludności, wykorzystanie wielkich sił moralnych (443).
- Porozumienie z ludnością daje obrońcom ogólną przewagę (s. 445).

11. Zaskoczenie

- Zaskoczenie stanowi podstawę wszelkich bez wyjątku działań (s. 194)... gdyż bez niego... byłoby nie do pomyślenia osiągnięcie przewagi w punkcie decydującym (s. 194).
- Tajemnica i szybkość – oto dwa czynniki zaskoczenia (s. 194).
- Zaskoczyć może tylko ten, kto innemu narzuca swoją inicjatywę, a narzuca ja ten, kto działa właściwie (s. 198).
- Każdy zna moralne skutki zaskoczenia, natarcia ze skrzydła lub z tyłu, każdy niżej ocenia męstwo przeciwnika z chwilą gdy ten odwrócił się tyłem... (s. 96).

12. Teren

- Teren... posiada bardzo decydujący wpływ na bitwę i to zarówno na jej przebieg, jak i jej przygotowanie i wykorzystanie (s. 341).
- Teren wywiera wpływ na działanie wojenne dzięki swym trzem właściwościami, a mianowicie: jako przeszkoda w ruchu, jako przeszkoda w obserwacji i jako sposób ukrycia się przed skutecznością ognia (s. 341).

13. Umocnienia

- Przez pewien czas lekceważące wyrażanie się o umocnieniach i ich znaczeniu należało do dobrego tonu (s. 701).
- Nie tylko rozsądek, lecz również sto i tysiąc doświadczeń wykazuje, że dobrze urządzone, dobrze obsadzone, dobrze bronione szarńce należały z reguły uważać za punkt nie do zdobycia i za taki będzie uważać je nacierający (s. 702).
- Tylko wówczas gdy szarńce są skłcone w pośpiechu, nie wykończone i w dodatku pozbawione przeszkód, lub w ogóle (...) cały obóz jest tylko schematem tego, czym powinien być – nie wykończoną ruiną, wówczas natarcie jest wskazane (s. 702).

14. Charakter wojny dzisiejszej

- Wszelkie dawniej zwyczajne sposoby zostały przekreślone przez szczęście i odwagę Bonapartego (s. 225).
- Właśnie wewnątrz swojego kraju jest się najsilniejszym, gdy siła zaczepna przeciwnika już się wyczerpała, a obrona przechodzi z olbrzymią siłą do natarcia (s. 225).
- Nagłe wysiłki mogą powiększyć sześciokrotnie normalną siłę armii na drodze milicji i że milicja ta również dobrze da się użyć poza krajem, jak i wewnątrz kraju (s. 425).
- ...jak olbrzymi czynnik przy wytwarzaniu sił państwowych, wojennych i bojowych stanowi serce i nastrój narodu (s. 426).
- Wojny prowadzone obustronnie z całym nakładem sił narodu muszą być organizowane na innych zasadach niż te, gdzie wszystko obliczono, według wzajemnego stosunku wojsk stałych (operacyjnych – przyp. aut.) (s. 226).

- Na początku XIX stulecia w szranki wstąpiły narody (s. 732).

15. Siły wojny, kraj

- Siłami (wojny) są: właściwe siły zbrojne (wojska operacyjne); kraj z jego obszarem i ludnością; sojusznicy (s. 10).
- Kraj, wraz ze swym obszarem i zaludnieniem, jest nie tylko źródłem właściwych sił zbrojnych, ale również i sam przez się stanowi nieodłączną część sił działających w wojnie, a mianowicie tę jego część, która tworzy teatr wojny, albo wywiera nań znaczny wpływ (s. 10).
- Siły ruchome... siły obronne, których nie można uruchomić natychmiast (s. 10).

16. Obrona strategiczna

- Obrona... jest to silniejsza forma prowadzenia wojny, przy pomocy której chcemy osiągnąć zwycięstwo, aby po uzyskaniu przewagi przejść do natarcia, tzn. Do pozytywnego celu wojny (s. 440).
- Szybkie, mocne przejście do natarcia – błyskawiczny miecz odwetowy – jest najświetniejszym punktem obrony (s. 440) – por. Przeciwnatarcie 1920 r.
- Zdobywca zawsze jest usposobiony pokojowo (jak to zresztą twierdził stale o sobie Bonaparte), chętnie wkroczyłby do naszego państwa jak najspokojniej. Aby nie mógł tego zrobić, musimy sami pragnąć wojny, a więc ją też przygotować, czyli innymi słowy: sztuka wojenna wymaga aby właśnie słabi, skazani na obronę byli zawsze uzbrojeni, aby nie ulec napadowi (s. 440).

- Ks. VI, r. VI. Zakres środków obrony (państwa – przyp. Aut.)

...naturalną przewagę ma obrona użycia takich rzeczy, które poza bezwzględną wielkością i wartością sił zbrojnych warunkują powodzenie zarówno taktyczne, jak i strategiczne, a mianowicie:

- korzyści terenowe,
- zaskoczenie,
- napad z kilku stron,
- współdziałanie teatru wojennego,
- współdziałanie ludności,
- wykorzystanie wielkich sił moralnych

...zakres środków, którymi rozporządza obrońca mogących do pewnego stopnia uchodzić za filary jego budowy.

1. Obrona krajowa (współcz. obrona terytorialna)
2. Twierdze (umocnienie, operacyjne przygotowanie terytorium do obrony)
3. Naród (wsparcie cywilne sił zbrojnych, obrona i walka cywilna)
4. Powstanie narodowe (działania nieregularne w masowej skali)
5. Sprzymierzeńcy (sojusznicy, przyjaciele itp.) (s. 443–450).

17. Obrona krajowa (terytorialna)

- W samym pojęciu obrony krajowej (terytorialnej) tkwi zawsze myśl o nadzwyczajnym, mniej lub więcej ochotniczym współdziałaniu na wojnie całej masy ludowej z jej siłami fizycznymi, bogactwem i nastrojami (s. 443).
- Istota obrony krajowej (terytorialnej): organizacja jej musi uwzględniać możliwość przejawiania się współdziałania całego narodu (s. 444).
- Jeżeli nieprzyjaciel przygotował do wojny również milicję i oddziały obrony narodowej (s. 718).

18 Powstanie ludowe (narodowe)

- Niezależnie od tego, jak bardzo małe i słabe jest dane państwo w stosunku do swego wroga, nie powinno ono skąpić sobie tego ostatniego wysiłku powstania pod groźbą stwierdzenia, że nie ma już w nim duszy (s. 620).
- W ogólności każdy naród, który postępuje się nim rozsądnie, uzyskać może stosunkową przewagę nad tymi, którzy nimi gardzą (s. 614).
- Powstanie ludowe należy w ogólności traktować jako konsekwencje przełomu, jakiego dokonał w naszych czasach żywioł wojny (s. 413).
- Powstanie narodowe, czyli pospolite ruszenie można przytoczyć jako odrębny środek obrony (s. 445).
- ...milicję i oddziały obrony narodowej (s. 718).
- ...lub w jakiegokolwiek inny nieregularny sposób (s. 656).

19. Przypadek, matematyka, tarcie

- Żadna ludzka działalność nie styka się z przypadkiem, tak często i tak ściśle jak wojna (s. 19).
- W ślad za przypadkiem ogromne miejsce na wojnie zajmuje niepewność, a wraz z nią szczęście (s. 20).
- Wojna jest dziedziną przypadku (s. 47).
- Czynniki absolutny, tak zwany matematyczny, nie znajduje nigdzie trwałego oparcia w obliczeniach sztuki wojennej i że od razu wdziera się tu cała gra możliwości, prawdopodobieństw, szczęścia i nieszczęścia (s. 20).
- Na wojnie wszystko jest bardzo proste, lecz rzeczy nawet najprostsze są trudne. Trudności piętrzą się i wywołują tarcie... tarcie jest jedynym pojęciem, które jako tako określa w ogólnych zarysach, to co odróżnia wojnę rzeczywistą od papierowej (s. 74)... to olbrzymie tarcie (...) wywołuje zjawiska nie dające się absolutnie obliczyć właśnie dlatego, że przeważnie zależą od tegoż przypadku (s. 74).

20. Cnota wojskowa (morale)

- Wielkości moralne należą do najważniejszych przedmiotów na wojnie (s. 171). Jest duch, który przenika cały żywioł wojenny.

- Wielkości moralne wymykają się wszelkiej mądrości książkowej, gdyż nie można ich ująć w liczby, ani sklasyfikować, ale trzeba dostrzec i odczuć (s. 171).
- Główne potęgi moralne: talent wodza, cnota wojskowa sił zbrojnych i ich duch narodowy (s. 174).
- Cnota wojskowa... różni się ona od zwyczajnej waleczności i jeszcze bardziej od entuzjazmu dla sprawy wojny (s. 176).
- Musi ona... podporządkować się wymaganiom wyższego rządu, jak posłuszeństwo, porządek, przepisy, metoda. Entuzjazm dla sprawy dodają cnotie wojskowej życia i silniejszego ognia, ale nie stanowi jej niezbędnej części składowej (s.176).
- Duch zawodowy (esprit de cors)... tworzy w tym co nazywamy cnotą wojskową, pewne spoiwo dla czynności wewnątrz niej sił przyrodzonych, które w ten sposób stają się skuteczne (s. 177).
- Duch narodowy wojska (entuzjazm, fanatyczny zapał, wiara, przekonanie)... (s. 175).

21. Wódz, minister

- Nie było nigdy wielkiego, wybitnego wodza o ciasnym umyśle, natomiast bardzo liczne są wypadki, gdy ludzie, na podrzędnych stanowiskach wybitni, byli na stanowiskach naczelnych mniej niż przeciętni, gdyż zabrakło im zdolności duchowych (s. 111).
- Wspaniała, tęga głowa, silny charakter, oto zasadnicze cechy dobrego ministra wojny (s. 768).

22. O Polsce, w księdze 6, rozdział 6: zakres środków obrony (państwa)

- Fakt, że całe państwo o ośmiu milionach mieszkańców mogło zniknąć, ulec rozbiorowi przez trzy inne, bez obnażania miecza przez którekolwiek z pozostałych państw, wydaje się... Przypadkiem dowodzącym dostatecznie ogólnej bezradności zasady równowagi politycznej (s. 449).
- Czy istotnie można było Polskę uważać za państwo europejskie (...) Było to państwo tatarskie (...) nad Wisłą.
- Ich (przywódców polski) nikczemne obyczaje państwowe i niezmierzona lekkomyślność szły ręką w rękę i w ten sposób pędzili w przepaść (s. 449).
- Gdyby polska była państwem zdolnym do obrony, te trzy mocarstwa nie przystąpiłyby tak łatwo do jego rozbioru.
- Żądać jednak, aby utrzymanie jakiegoś państwa było troską tylko sił zewnętrznych, to doprawdy zbyt wiele.
- Polska... Bezbronny stepem... Drogą publiczną (dla) obcych wojsk.
- Turcy... Widzieli, że obrona niezdolnego do oporu stepu byłaby próżnym wysiłkiem (s. 45).

23. Ostatnie zdanie „O Wojnie”

- A ten, kto przeoczy możliwość, zapatrzywszy się na niemożliwość, jest głupcem (s. 813).